

אם לא נלחם נמות

תורת הלחימה של ראש המוסד רומן גופמן

עודד בלבן

balaban@research.haifa.ac.il

ביוני 2026 מונה רומן גופמן לראש המוסד. גופמן הוא מחברה של תורת לחימה שעיקרה הצדקה שיטתית לעצמאותו של המצביא מן הדרג המדיני הנבחר. מאמר זה אינו עוסק במינוי אלא במשנה שמאחוריו, אך המינוי ממחיש מדוע התורה חשובה ומה מונח על הכף. העמדה שגופמן הציג כתיאוריה עלולה להיות מגולמת עכשיו במציאות, ובאופן המסוכן ביותר, משעה שמי שחיבר אותה עומד בראש הגוף החשאי והעצמאי ביותר במערכת הבטחון. לכן, את הדברים שייאמרו על תורה זו אין לקרוא כביקורת אקדמית בלבד, אלא בעיקר כאזהרה פוליטית.

השאלה העתיקה והנפוצה – מי מפקד על מי, הנבחר על החמוש או החמוש על הנבחר – עומדת בלב תורת הלחימה של רומן גופמן. תשובתו חד-משמעית: המצביא המשוכנע כי הוא רואה נכוחה רשאי, ואף חייב, לכפות את שיקול דעתו על הדרג המדיני. עליו, כלשונו של גופמן, 'לסגל ראייה אסטרטגית, להשפיע על המדיניות המתגבשת אצל הקברניט ולתמרן גם בנסיבות שבהן לא הוגדרה מדיניות ברורה' (עמ' 41, 2021) – לא ליעץ אלא להוביל, ובמידת הצורך לכפות. זוהי התשובה שאסור לשום דמוקרטיה לקבל.

לתשובה הזאת יש שם: פרטוריאניזם, מצב בו הצבא חדל להיות כלי בידי המדינה והופך למעשה למקבל ההחלטות. גופמן אינו מציג את העמדה הפרטוריאנית שלו כהפיכה צבאית, אלא כמעלה מקצועית של הצבא ומפקדיו הבכירים, או למעשה יחידים סגולה מבניהם.

את ההגיון של התזה אפשר לראות כבר בדוגמה שבה גופמן עצמו פותח את מאמרו (עמ' 41–42), ובה ניכר כבר במבט ראשון גם מה פגום בה.

בקיץ 1941, בעיצומה של הפלישה הגרמנית, הגנרל גאורגי ז'וקוב המליץ לסטלין לסגת מקייב כדי למנוע את כיתור הכוחות. סטלין דחה את העצה בזעם. ז'וקוב לא ויתר אך גם לא עקף את החלטת הדרג המדיני. הוא ביקש, כלשונו, 'לשחררני מתפקידי ולהתיר לי לצאת לחזית'. בקשתו נענתה והוא הועבר מראשות המטה הכללי לפיקוד על חזית המילואים, ונותר חבר בסט'וקה, המפקדה העליונה. כעבור שבועות אחדים התרחש בדיוק מה שז'וקוב חזה. הגרמנים השלימו את

הכיתור, וכשש מאות אלף חיילים סובייטים נפלו בשבי או נהרגו.¹ גופמן רואה בסצנה זו דוגמה מופתית וראייה לצדקת התזה שלו.

אלא שהמסקנות שגופמן גוזר מן הדוגמה אינן תקפות. לכל היותר היא מלמדת שכדאי להקשיב לעצת המומחה, ועל כך אין חולק. אך מכך שכדאי להקשיב למומחה הצבאי לא נובע כלל שראוי שעמדת המומחה תכריע, ושהוא רשאי לכפות אותה על המדינה. בדמוקרטיה – שאינה המשטר בו התרחשה הדוגמה של גופמן – השאלה אינה מי צדק במקרה נתון, אלא בידי מי הסמכות להכריע. טעותו של סטלין אינה מצדיקה את העברת הסמכות לגנרל, אלא רק הופכת את ראש המדינה לאחראי לה. אך בעיקר, יש לשים לב לכך שראש המדינה באירוע הוא סטלין, שגופמן מכנה 'שמש העמים', העריץ הכל יכול' (2021, עמ' 42), שעשרות אלפי קצינים עונו ונרצחו בפקודתו. גופמן בוחר אפוא מקרה שבו הדרג המדיני הוא רודן רצחני, כדי שנסיק ממנו שדווקא בדמוקרטיה על הדרג הנבחר להכיר בעליונות של המצביא, ולהותיר בידי את ההכרעה. אל שני הכשלים שהדוגמה כבר חושפת, הקפיצה מן המצוי אל הראוי, וגזירת הסמכות מן הידע – אשוב בהרחבה בהמשך.

גופמן מגייס לצורך טיעונו את קרל פון קלאוזוויץ' (Carl von Clausewitz) (2021, עמ' 43), את סמואל הנטינגטון (Samuel Huntington), את 'המצביאות המערכתית' של שמעון נוה (Shimon Naveh) (1997, עמ' 9) ואפילו את סלבוז' ז'יז'ק (Slavoj Žižek) (2021, עמ' 66), ובונה מודל שהוא מכנה 'מרחב השיח' כדי להסביר כיצד ההיררכיה הצבאית משפיעה על הדרג המדיני. במודל זה קורסת בפועל ההבחנה הקלאסית – הבחנתו של הנטינגטון – בין המצביא, המומחה לאמצעים, לבין ה'קברניט' המדיני, המכריע בתכליות ובערכים. אם המצביא מעצב את המדיניות, שוב אין הוא מתפקד כמומחה לאמצעים בלבד. גופמן אינו מנסח זאת במפורש, אך זוהי המסקנה מדבריו. משנתו היא כסות תיאורטית להמלצה על עליונות המצביא על הדרג הנבחר, שפירושה ביטול הדמוקרטיה.

אציג את הביקורת לתורתו של גופמן סביב שישה נושאים: 1. הכשל הלוגי שבלב משנתו, שניתן לכנותו 'הכשל הנטורליסטי', והוא גזירת הראוי מתוך המצוי. 2. הסילוף השיטתי של המקורות והצורה כתחבולה – שימוש במקורות תוך סילופם ואף היפוך משמעותם. 3. הכשל האפיסטמולוגי, שעיקרו הטענה שהמצביא מבחין ב'מציאות' שהדרג המדיני עיוור לה, אך יחד עם זאת המחבר מצהיר על עמדה קונסטרוקטיביסטית, לפיה המציאות היא הבנייה בידי המתבונן. במלים אחרות למצביא המחונן בלבד יש גישה למציאות 'האמיתית'. 4. החתירה של התורה תחת העיקרון הדמוקרטי של כפיפות הצבא לדרג המדיני. 5. הכשל המתודולוגי: השיטה מתחמקת ממבחן העובדות. גופמן מתיימר להביא ראיות מן הנסיון, אך בוחר רק בעדים ובמקרים שמחזקים את טענתו. 6. הסכנה לדמוקרטיה: מימוש ההשקפה של גופמן, שעיקרה המלצה על עליונות הדרג החמוש על זה הנבחר.

1. הכשל הלוגי: הקפיצה מן המצוי אל הראוי

נקודת המוצא של גופמן נכונה כתיאור עובדתי, אך רק בחלקה. מצביאים אמנם משפיעים על מקבלי ההחלטות, לעיתים אף מכריעים במקומם ומעמידים אותם בפני עובדות מוגמרות, וההפרדה החדה לשתי רשויות היא אכן אידיאליזציה. אלא שהדרישה מאחורי האידיאליזציה היא חיונית, ובלעדיה לא יתכן כלל משטר דמוקרטי. הבעיה אינה בעצם ההבחנה במשקל שיש למצביאים בקבלת ההחלטות בפועל, אלא בשאלה אם ההשפעה הושגה או נכפתה על הדרג המדיני תוך עקיפת

¹ על בקשתו של ז'וקוב להשתחרר מתפקידו, על מינויו לפיקוד על חזית המילואים (30 ביולי 1941), על התקפת הנגד באלג'יריה (אוגוסט–ספטמבר 1941) ועל כיתור קייב ומספר הנופלים והשבויים, ר' David M. Glantz & Jonathan M. House, *When Titans Clashed* (1995).

הסמכות. גופמן מבקש להצדיק את הדרך המניפולטיבית להשפעת המצביא, ובכך לשחרר את הצבא מהכפיפות לדרג הנבחר באופן גלוי וכחלק מהחינוך וסדר היום הצבאי.

הכשל הלוגי שבבסיס התורה של גופמן הוא המעבר שאינו – ולא יכול להיות – מנומק: הקפיצה מתחום הכרת העובדות אל תחום הערכים, מתיאור המצוי אל קביעת הראוי. על סמך העובדה שהדרג הצבאי אכן מכריע לפעמים, גופמן גוזר שראוי שכך יהיה. הבסיס לטענתו היא תצפית טריוויאלית ונכונה, לפיה מצביאים משפיעים על פוליטיקאים, שכמוה תיעדו מקורותיו, יורם פרי (Yoram Peri) (2006, עמ' 9) ואליזת כהן (Eliot Cohen) (2002, 175 ואילך), ועליהם אני מוסיף את פיטר פִּיכֶר (Peter Feaver) (2003, עמ' 2–3). אלא שמעצם קיומה של ההשפעה לא נובע דבר באשר לשאלה, אם ראוי להפעילה כדי לעקוף את הרשות הנבחרת, עליה גופמן משיב בחיוב. מכך שדבר מה קורה, לא נובע שראוי שיקרה. הדילוג הזה, ממצוי לראוי, הוא מה שהפילוסופים בלבד אזורחי מכנים 'הכשל הנטורליסטי'².

2. הסילוף השיטתי של המקורות והצורה כתחבולה

לעניין קריאתו החופשית של גופמן במקורותיו שלו, לעיתים עד כדי סילוף ואף היפוך הכוונה המקורית: את הנטינגטון גופמן מגייס מבלי לצטטו. שמו מופיע ברשימת המקורות שלו (2021, עמ' 72), אך עמדתו היא היפוכה של זו שגופמן מבקש להגן עליה. לפי הנטינגטון, המקצוענות הצבאית מחייבת נייטרליות פוליטית וכפיפות לדרג המדיני. הקצין הוא מומחה לניהול האלימות ולא לקביעת מדיניות. הנטינגטון כינה זאת "פיקוח אזורחי" (1957, עמ' 11, 83). לגייס את שמו ואת סמכותו כדי להכשיר את התערבות המצביא במדיניות פירושו לגייס סמכות כנגד עצמה. כלפי קלאוזוביץ' המהלך שונה. גופמן מצטט נכונה את האמירה המקורית הידועה שלו, "מלחמה אינה אלא המשך המדיניות באמצעים אחרים", ומציע להפוך את משמעותה, "המדיניות בימינו אינה אלא המשך המלחמה באמצעים אחרים" (2021, עמ' 43). גופמן קורא להפוך את היחסים בין מלחמה למדיניות, כלומר מציע להכפיף את הפוליטיקה למלחמה.

ההיפוך הזה אינו חידוש של גופמן. זהו מהלכו המפורסם של מישל פוקו (Michel Foucault) ב'יש להגן על החברה' (1997, עמ' 16). פוקו הפך את דברי קלאוזוביץ' (1832, עמ' 111) וקבע כי 'הפוליטיקה היא המשך המלחמה באמצעים אחרים'. אלא שפוקו התכוון לבקר בכך את השלטון, ולחשוף שמתחת לרטוריקה של 'שלום' רוחשת מלחמת כוח בלתי פוסקת. גופמן נוטל את אותו משפט עצמו והופך את משמעותו על פיה: מה שאצל פוקו חושף את אלימות השלטון, אצל גופמן מכשיר אותה. מכל ההוגים, גופמן מגייס דווקא את פוקו – הפרשן הביקורתי מכולם של כוח השלטון – כדי להצדיק את מרות החמוש על הנבחר. כך, בהיפוך אחד, הוא מסלף את דבריהם של שניים: את קלאוזוביץ' ואת פוקו גם יחד. אין זו קריאה מוטעית אלא היפוך מגמתי, ודוגמה מובהקת לאותו דפוס העובר כחוט השני בכל כתביו.

אותו דפוס עצמו חל על ספרות המחקר האמפירית. גופמן נשען על דבריו של יורם פרי (2006, עמ' 29), שמחקרו מאבחן בביקורתיות את המיליטריזציה היתרה של הפוליטיקה הישראלית ואת טשטוש הגבולות בין הדרג הצבאי למדיני, והופך את המצב שפרי מתריע עליו למדריך הפעלה. הוא נאחז בדברי בן גוריון שייעד לצבא תפקיד מקיף, בלי להזכיר שבן גוריון כךך זאת בעמידה עיקשת

² "כשל נטורליסטי" (Naturalistic Fallacy) מתכוונים למעבר הלא מוצדק והבלתי מבוסס, מתיאור (של מה שמצוי) לטענה נורמטיבית (על מה שראוי): מכך שדבר-מה קורה לא נובע שהוא טוב, נכון או לגיטימי. הניסוח הקלאסי הוא של דויד יום (D. Hume, מסכת על טבע האדם, 1739; ספר שלישי, חלק א, סעיף א; מהדורת שלם, עמ' 393). במובן המדויק טבע ג'. א. מור (A. J. Ayer, *Principia Ethica*, 1903, עמ' 62) את הביטוי לשגיאה צרה יותר; כאן הוא משמש במשמעותו הרחבה, השווה למעבר מן המצוי אל הראוי. אצל גופמן הכשל הוא ההסקה מן העובדה שמצביאים משפיעים, שראוי ולגיטימי שיפעילו את ההשפעה גם במחיר של תחבולות כלפי הדרג המדיני.

על עליונות אזרחית, עמדה שבאה לביטוי בפרשת אלטלנה, פירוק הפלמ"ח והתנהלותו הממלכתית בדרך כלל. הוא מצטט את בן גוריון כדי להכשיר את מה שכן גוריון שלל. את קובי מיכאל, חוקר בכיר במכון למחקרי בטחון לאומי, הכותב כיצד לנהל את פער הידע בין הדרג האזרחי לצבאי, הוא קורא כאילו הציע להפוך את הפער לנשק. על שני המקורות המנוגדים לעמדתו, שמתבקש לפנות אליהם, הוא מדלג: ביקורתו של יגיל לוי על האוטונומיה המתרחבת של הכוחות המזוינים (2012, עמ' 182), אותו תהליך עצמו שגופמן מעודד, וטיעונו של יהודה בן מאיר על כפיפות הצבא לדרג המדיני (1995, עמ' xvii). הוא מצטט את מי שאפשר לסלף ומשתיק את מי שקשה לעוות.

מדוע גופמן טורח לצטט את קלאוזביץ' ואת פוקו, ולהזכיר את הנטינגטון, אם הוא חולק עליהם? משום שהוא כנראה חושש שהטענה שלו חותרת תחת הדמוקרטיה הליברלית והאתיקה הצבאית הנגזרת ממנה. רוב השמות שהוא מפנה אליהם צפויים להרגיע או להרדים את הקורא בעל ההשקפה הדמוקרטית, ולהקל עליו לבלוע את דבריו השערורייתיים.

גם הסגנון עצמו ראוי לתשומת לב, שכן הצורה כאן אינה ניטרלית אלא חלק מן הטיעון. כתיבתו של גופמן פועלת בשני מישורים בבת אחת: היא מבקשת להסתיר עד כמה עמדתו קיצונית, ובה בעת לאותת למי שאוזנו כרויה שאכן זו כוונתו. את תמרון הדרג המדיני בידי זה הצבאי הוא מכשיר באמצעות תוכן הדברים, ואילו את הקורא המשכיל הוא מתמרן על ידי הצורה. כך הטקסט המלמד תחבולה הוא עצמו תחבולה.

אסכם את דרכה של התחבולה, העושה שימוש בשלושה אמצעים. ראשית, ז'רגון: 'לתמרן' במקום 'לתחמן', 'מרחב שיח' במקום 'עקיפת הדרג הנבחר', 'השפעה' במקום 'כפייה'. מלים לגיטימיות נבחרות להצביע על מעשה שאינו לגיטימי. שנית, גיוס שמותיהם של אנשי שם, לעתים קרובות תוך היפוך עמדתם, כדי שטענה קיצונית תישמע כמסקנה שקולה. שלישית, טענה נורמטיבית בלבד תיאור עובדות: עמדתו מוצגת כ'מודל' המתאר מציאות ולא כהמלצה, וכך הקפיצה מן המצוי אל הראוי מתחבאת בצורה עצמה.

את המנגנון הזה תיאר בדיוק רב מקור שאינו אקדמי כלל. בספרם של ג'ונתן לין ואנתוני ג'יי, 'כן, אדוני ראש הממשלה', יועץ התדמית מסביר לראש הממשלה כיצד להתלבש לקראת שידור לאומה, ומנסח כלל: אם בכוונתך לשנות דברים רבים, עליך לאמץ מראה שמרני, ואילו אם אתה עומד לחדש ולהציג רפורמות – להיפך. לפי כלל זה, כרפורמטור לבש חליפה כהה, הופע על רקע קיר מצופה לוחות עץ אלון וספרים כרוכים בעור. התפאורה אינה מלווה את המסר אלא מנוגדת לו במתכוון.³ קלאוזביץ', פוקו, לואיס (C.S. Lewis) וז'יז'ק הם לוחות עץ האלון והספרים הכרוכים בעור של גופמן.

כאן מתגלה פרצופו האמיתי של גופמן. מאמרו הארוך לובש צורת מחקר במדע המדינה — מודל, מונחים, הפניות, ציטוטים — אך מהותו - מניפסט פוליטי.⁴ ההבחנה בין מדע לעשייה מדינית אינה קוסמטית, שכן למניפולציה יש מקום לגיטימי בפוליטיקה, שהיא מאבק כוח; אך אין לה מקום במחקר מדעי, שתפקידו לתאר ולהסביר. גופמן מעניק למניפולציה הפוליטית את האליבי של הנייטרליות המדעית.

3. הכשל האפיסטמולוגי

³ ג'ונתן לין ואנתוני ג'יי, *Yes Prime Minister: The Diaries of the Right Hon. James Hacker, Volume I*, לונדון: BBC Books, 1986, הפרק "The Ministerial Broadcast": דבריו של גודפרי בעמ' 99, הפתק של ברנרד וולי — המשוחזר בספר כפקסימיליה בכתב יד — בעמ' 103, וכלל הבאך והסטרווינסקי בעמ' 102.

⁴ השור ג'יימס ברנהאם, *The Machiavellians: Defenders of Freedom* (1943), על ההבחנה בין המשמעות ה'פורמלית' של טקסט פוליטי ובין משמעותו ה'ממשית' (עמ' 10–12), ועל 'הנוסחה הפוליטית' (מוסקה) שבאמצעותה מצדיקה עלית שלטת את שלטונה (עמ' 110–112). סגנונו של גופמן הוא דוגמה מובהקת: המשמעות הפורמלית — דוקטרינה צבאית-מקצועית — מסווה את המשמעות הממשית, תפיסת שלטון פרטוריאנית.

הנושא השלישי העומד לביקורת הוא ביסוסה של תורתו של גופמן. הביסוס האפיסטמולוגי שעליו נשענת משנתו של גופמן אינו תקף משתי סיבות. הסיבה הראשונה היא שהוא מכיל סתירה פנימית. הנחת היסוד שלו היא קונסטרוקטיביסטית, לפיה אין מציאות אובייקטיבית, אלא שכל מציאות היא פרשנות של מי שמתבונן בה. גופמן עצמו כותב ש'ערעור תפיסת המציאות מן היסוד הוא שמציב את המצביא בעמדת ההשפעה' (2021, עמ' 60). גופמן מניח שתפיסת המציאות של המצביא קרובה יותר ל'אמת', הנחה שהקונסטרוקטיביזם שלו עצמו פוסל. כי אם כל תפיסה היא הבניה של המציאות, מניין לנו שהגירסה של המצביא, המערער, אמיתית או טובה מזו שעליה הוא מערער? ! הוא מוציא את המצביא מן הכלל שהוא מחיל על כל האחרים. מסקנת טיעונו היא אפוא, שתפיסת המציאות של כולם היא פרשנות, חוץ משלו, שהיא האמת. כך הוא אינו מבסס את עליונות המצביא אלא שולל אותה, כיוון שהיא סותרת את הכלל שלו עצמו.

הסיבה השנייה היא שאין כאן תורת הכרה כלל אלא מנגנון חיסון בלבד פילוסופי. מה בכל זאת משיגה הענקת המעמד המיוחד הזה למצביא, חרף הסתירה הפנימית בתיאוריה? דבר אחד בלבד: היא מחסנת את שיקול דעתו של המצביא מפני כל ביקורת, שהרי האמת נגלית לו לבדו, כמו לנביא שאלוהים דיבר לאוזנו בלבד. מרגע שכל תפיסה אחרת היא 'רק פרשנות', לא נותרה עמדה שממנה אפשר לחלוק עליו, והמחלוקת כולה מוכרעת מראש לטובתו.

את התוכן והזריגון ירש גופמן ממנחה מחקרו, תא"ל (מיל') שמעון נוה, אבי 'המצביאות המערכתית' בצה"ל. יותם פלדמן (2007) כותב כי נוה ותלמידיו הסבו את הגותם של דֵּלִז (Gilles Deleuze) וגואַטָרִי (Félix Guattari), פוקו וליֹטָאר (Jean-François Lyotard) מ'פילוסופיה של התנגדות ושחרור' ל'בסיס תיאורטי לחיסולים, חישופים, הריסות בתים ושבירת קירות'. כשנשאל נוה במפורש על 'המרכיב הלא דמוקרטי המסוכן' שבכוח הניתן לקצינים 'להמציא את השפה ולהסביר את המצב לפוליטיקאים לפי ראות עיניהם', פטר את החשש במחי יד, 'אין כאן מה לחשוש כי הדמוקרטיה סידרה מבנה היררכי', ובאותה נשימה הודה, 'אתה תמיד מוביל את האג'נדה שלך, איזו מין שאלה, למי שלמד פוקו'. התזה, שהמצביא משפיע על המדיניות ומתמרן את הקברניט, שגופמן מלביש במונחים פילוסופיים, נאמרה על ידי מנחהו בגלוי וללא כחל ושרק.

דוגמה מובהקת למהלך זה היא השימוש שגופמן עושה בסיסמה שמקורה במרד הסטודנטים של מאי 68 בצרפת (2021, עמ' 67): 'היו ריאליסטים, דרשו את הבלתי אפשרי' (soyez réalistes, demandez l'impossible). גופמן קורא בה את חובתו של המצביא. לדבריו, 'הסתירה בין המציאות ההכרחית (והשקרית) לבין האמת הבלתי ניתנת להשגה בכלים המציאותיים הקיימים' היא 'המניע שעומד ביסוד יכולתו וחובתו של המצביא לממש השפעה' (שם). המצביא, אם כן, נקרא 'לדרוש את הבלתי אפשרי' — לחרוג מן המציאות הנתונה, ובכלל זה מגבולות כפיפותו לדרג הנבחר — בשם אמת שנהירה, כביכול, לו בלבד. הסיסמה ממרד הסטודנטים של 1968 היא אנטי-סמכותנית במהותה, אך גופמן מגייס אותה דווקא כדי להצדיק את השליטה-למעשה של הדרג החמוש על הדרג הנבחר, ובכך הופך את משמעותה על פיה, עד כדי קריקטורה.

הרעיון המכונן של האסכולה מנוסח אצל אביב כוכבי באופן המעורפל האופייני: 'החלל הזה שאתה רואה כאן... הוא רק הפרשנות שלך... אני לא רוצה לציית לפרשנות שלך' (מצוטט אצל ויצמן 2017, עמ' 250–251). כאן מתגלה פן נוסף של אותו כשל: מי שאינו שותף להזיית הראייה הבלתי אמצעית של המציאות, היחס אליו מתאפיין בכוז מוחלט. נוה אומר על הקצינים 'זה אנשים שעל גבול האנאלפביתיות', ופוסק כי 'רוב עם ישראל הם כאלה, כמו קופים'. את הדברים הוא חותם בהצהרה 'כמו שאתה רואה אני מחרבן על כולם, לא אכפת לי' (פלדמן, 2007). אין זו גסות רוח בלבד. זהו המבנה הלוגי של התורה בדבר המצביא הייחודי 'היודע' עצמה: מי שמייחס לעצמו גישה בלתי אמצעית אל המציאות מוכרח לראות בכל השאר עדר חסר יכולת הבחנה, אחרת היה עליו להסביר מדוע דווקא ראייתו שלו אמיתית. הבוז אינו רק זווית אישיותית יחודית, הוא הנחת היסוד שלה.

לאור זאת אין זה מפתיע שאפילו הפילוסופים שמהם שאבה לכאורה ה'תיאוריה' נרתעו מגירסתם. נוה מספר כי ישב עם ג'ורג'ו אגמבן ועם פול וירליו, ומוסיף — בלא שנשאל — 'הוא

הבין שאני פי עשרה יותר חתרן ממנו, ועשיתי לו מניפולציות'. כשנשאל אם הראה להם את תצלומי האוויר של שכם, השיב: 'כן. וירליו היה נסער, וגם אגמבן. הוא אמר: תראה, זה מדהים, זה גם מצמרר. זו מלחמה, זה ביזנס' (שם). ראוי לעמוד על מה שנאמר כאן. האיש המלמד קצינים 'לתמרן' את הדרג המדיני מתפאר, באותה נשימה, שתמרן גם את הפילוסוף שממנו שאב. התמרן, המניפולציה, אינו טכניקה מבצעית שהוא מלמד; זהו יחסו לזולת. וכשהמעשה מוצג בפני מי שכתב על מצב החירום ועל המלחמה, תגובתם היא מבוכה, אולי חלחלה, לא הכרה. אצל גופמן המניפולציה מוסתרת, ורק ניתוח חושף אותה מבעד להיפוך משמעותם של מקורותיו; אצל מורהו נוח היא גלויה ומוצהרת בגאווה: 'עשיתי לו מניפולציות'.

דווקא לשם חידוד הביקורת, ראוי להצביע על כך שעמדותיו של נוח לא תמיד היו כה חריגות, מתחכמות וחסרות קשר דווקא לאותה מציאות שהוא ותלמידיו מתיימרים להכיר. בספרו *במודף* אחר *מציאות צבאית* (In Pursuit of Military Excellence, 1997) נוח אינו סוטה מן התפיסה ההירארכית המקובלת של היחסים בין הדרג הצבאי למדיני. האמנות המערכתית מוגדרת שם כדרג הביניים שבין הטקטיקה לאסטרטגיה, הכפוף למדיניות, ו'התודעה המערכתית' שמורה לתפיסת מערכת המלחמה בלבד. גופמן נוטל טענה זו, שלמצביא יש יתרון קוגניטיבי הנובע מ'ראיית המערכת' שלו, והופך אותו להצדקה לעליונות המצביא על הדרג הנבחר ולעקיפתו.

אל יטעה הקורא לחשוב שמדובר בפרשה שהסתיימה וניזקה מאחורינו. נוח חדל להדריך בצה"ל בתום מלחמת לבנון השנייה, בעקבות ביקורת פנימית חריפה על עודף המונחים התיאורטיים הריקים שהנחיל לצבא. אלא שבינואר 2015 דיווחו גילי כהן ועמוס הראל כי שב ללמד, כמדריך בקורס לתתיאלופים במכללה לביטחון לאומי (2015). האסכולה לא נשכחה אפוא אלא שוקמה. אין מדובר בכח שולית: היא שרדה את כישלונה במלחמת לבנון השנייה, הוחזרה להכשיר את דור המפקדים הבא, ומגיעה עתה, בגירסת גופמן, אל ראשות המוסד. הביקורת שלפנינו אינה מכוונת אפוא אל מחבר יחיד ואל טעותו, אלא אל תורה שהמערכת אימצה, פסלה, ולמרבה החלחלה, שבה לעשות בה שימוש.

4. החתירה תחת העיקרון הדמוקרטי

המודל של גופמן עוקר את הדמוקרטיה מן השורש, לכן ראוי להבהיר מהו שורש זה. הנחת היסוד של הדמוקרטיה היא שאין עמדה ערכית, בשום עניין, שאינה שנוייה במחלוקת, ושאין דרך עניינית להכריע בין העמדות המתחרות. לכן, בניגוד לעמדתו של גופמן, ידיעת המציאות, אפילו כשהיא נכונה, אינה מקנה זכות לשלוט. ראשית משום שכפי שנאמר כבר, החלטות פוליטיות הן עניין לערכים ולא לידע. שנית, כיוון שאין שום ישות שיכולה להכריע בין העמדות. הדמוקרטיה מודה שאין לשלטון מקור סמכות חיצוני. לא כן משטרים אחרים. הם מייחסים את מקור הסמכות והזכות לשלוט לאל או לידע טמיר של השליט, שהופך אותו לנציג ההולם ביותר של ה'עם'.

משוויתרה הדמוקרטיה על מקור סמכות חיצוני — טרנסצנדנטי, קוגניטיבי או ערכי — זנחה עמו גם את היומרה ל'אמת', והמירה אותה בנוהל: הצבעה. הבחירות אינן מכריעות מי צודק אלא מי שולט, ובאופן הפיך, לזמן קצוב ובכפוף לחוק. דווקא משום שאינה מבטיחה 'אמת' ועלולה להידרדר לעריצות הרוב, מקיפה הדמוקרטיה את עצמה בערובות שאינן נתונות עוד להכרעת הרוב: הפרדת רשויות, חופש ביטוי, זכויות מיעוטים שהרוב אינו רשאי לבטלן, וחוקה שמציבה גבולות לפרלמנט עצמו. כל הפיגום הזה הוקם למטרה אחת, והיא שאיש לא יוכל להיתלות במונופול על הידע או על הערכים כעילה לשלטון, אפילו לא הרוב, ועל אחת כמה וכמה לא מצביא הטוען שהוא רואה את המציאות שהנבחר עיוור לה.

לכן הטענה של גופמן, שלפיה הבנה טובה יותר של המציאות מקנה למצביא לגיטימיות לערער על הכרעת הדרג המדיני (2021, עמ' 69), היא הפרה של ההירארכיה של הסמכות והמנדט, ערעור על עקרון יסוד של המשטר הדמוקרטי.

לדמות המצביא שהוא מצייר יש שם בספרות, והיא נוכחת בביבליוגרפיה של גופמן עצמו: 'האיש על הסוס' של סמואל פיינר (1962, עמ' 85–87). זה הדימוי שגופמן בוחר עבור הגנרל הבא

לתפוס את השלטון ('על סוס'), המגלם את הפיתוי הנושן של הצבא, להציב את עצמו מעל לפוליטיקה. פיינר עצמו מציב את השאלה בחדות: 'במקום לשאול מדוע הצבא מתערב בפוליטיקה, ראוי שנשאל מדוע אינו עושה זאת תמיד' (1962, עמ' 5), שהרי יתרונותיו של הצבא - ארגון, נשק ויוקרה - מכריעים. את 'האיש על הסוס' לא מרסן חוסר יכולת אלא עיקרון אחד, והוא עליונות הדרג האזרחי. זהו העיקרון שגופמן מרוקן מתוכנו: משנתו מתמצה בהצדקה המשחררת את הרסן. ריצ'רד קון (Richard Kohn), מבכירי ההיסטוריונים הצבאיים בארה"ב, תיאר דינמיקה זו כצבא 'שגדל בהשפעתו עד כדי יכולת לכפות את נקודת מבטו על מדיניות ועל הכרעות רבות', כ'שחיקה שקטה' של הפיקוח האזרחי, קרע המאיים על 'עצם הישרדותה של הרפובליקה' (2002, עמ' 9). מה שגופמן מציג כמעלת המצביא, קון רואה כסכנה קיומית למשטר.

יש לסלק אִי־הבנה אפשרית: הביקורת שאני מותח על דברי גופמן אינה הגנה על הדרג המדיני — לא על השלטון הפוליטי ככזה ולא על ממשלה זו או אחרת. עיקרון אחד עומד ביסודה: במשטר דמוקרטי, כל מי שבידיו כוח כפייה — במדים או בלעדיהם — חייב להיות כפוף לריסון חיצוני ומוסדי, המחייב את המצביא ואת הנבחר כאחד. גופמן לא כפה את תורתו על הממשלה. הוא שימש מזכירו הצבאי של ראש הממשלה, אשר מינה אותו לראשות המוסד. לא הגנרל השתלט על הנבחר — הנבחר הוא שאימץ אל חיקו את הגנרל. ככל שכוחו של בעל תפקיד גדול יותר, כן צריך הריסון להיות הדוק יותר. הערובה לקיום הדמוקרטיה אינה הכפפת האחד לאחר — לא הגנרל לפוליטיקאי ולא הפוליטיקאי לגנרל — אלא הכפפת שניהם לחוק.

השליטה הצבאית על הפוליטיקה נעה על רצף, שבקצהו האחד ההפיכה הברוטלית — הטנקים, החונטה; בקצה השני הגרסה המעודנת של גופמן. לפי גרסה זו, הגנרל אינו משגר טנקים לרחובות; הוא טוען שהוא רואה את המציאות בבהירות שהפוליטיקאי אינו מסוגל לה, ומכאן — לדבריו — זכותו וחובתו להכפיף את הנבחר לרצונו. זוהי הפיכה, גם ללא ירייה אחת: את הנבחר לא מדיח כאן כוח הזרוע אלא הטענה למונופול על האמת. ההשתלטות נוסח גופמן, המתחפשת למקצועיות אובייקטיבית, מכרסמת את הדמוקרטיה מבפנים בעודה עומדת על תילה. כך היא גם לא מעוררת התנגדות כמו הפיכה גלויה, ולכן מחייבת פחות כוח כפייה של שיטור וטרור פנימי. פחות, לא כלל לא. משטר שהולך והופך לא דמוקרטי, לעולם נדרש להרתיע יותר ויותר, לפלג ולאיים.

במודל 'מרחב השיח' שמציע גופמן עומדים לרשות המצביא 'כלים' להשפיע על הקברניט. בעזרתם הוא מתמרן את הדרג המדיני אל עמדתו. מרחיק הלכת שבהם הוא 'תמרון באמצעות פעולה' (גופמן, 2021, עמ' 61). פירושו המעשי הוא, שעל המצביא ליצור עובדות בלתי הפיכות בשטח וכך לאלץ את הדרג המדיני לאשר את הפעולה. הוא לא מסתפק בהשפעה, אלא חותר לכפייה. למעשה הוא קורא לאי-ציות. המלצתו עומדת בניגוד חריף לטיעון ההיסטורי של אליוט כהן, לפיו גדולי המנהיגים שהובילו את מדינותיהם לנצחון במלחמתם - אברהם לינקולן, ז'ורז' קלמנסו, וינסטון צ'רצ'יל ודוד בן גוריון - לא גברו על אויביהם משום שהאצילו את הסמכות למצביאיהם, אלא משום שפיקחו עליהם כדרג אזרחי פעיל. כהן מכנה זאת 'דיאלוג לא שוויוני' (2002, עמ' 209). גופמן מבקש להפוך את אי השוויון של הדיאלוג כך ששיקולו של המצביא יהיה על העליונה. הוא נוקט במונח המבצעי הלגיטימי 'לתמרן', כדי להימנע מלומר 'להערים', מונח ההולם את כוונתו. ההבדל אינו סמנטי. מובנו הצבאי של תמרון בדמוקרטיה פירושו לפעול במיומנות בתוך גבולות הסמכות, ואילו כוונתו של גופמן היא שעל המצביא לעקוף את הדרג הפוליטי בתחבולה ולהתחמק מפיקוחו. אפילו כותרת המאמר, 'השפעת המצביא על הקברניט', כבר רומזת מי ראוי שינווט את הספינה, והמחבר, גופמן, ילמד את הקורא כיצד לעשות זאת.

אין זו תיאוריה מופשטת. זה היה המצב, כאשר כוחות צה"ל הגיעו לתעלת סואץ ב-1967, בניגוד לעמדת הדרג המדיני. שר הביטחון משה דיין העיד במפורש: 'לא רציתי להגיע לתעלה בשום פנים ואופן. הוצאתי הוראה להתגונן במרחק מסוים ממנה. הצבא העמיד אותי בפני עובדה' (גלבוע 1968, עמ' 207). גופמן מבקש להפוך את מה שבדמוקרטיה נחשב מרידה, למעלתו של המצביא. סנגוריה על הטיעון יכלה לטעון שגופמן רק מתאר מציאות שבה המצביא משפיע ממקומו בשרשרת הפיקוד, בלי לקרוא למרי. אילו כך היה, הייתה ביקורת זו מאבדת מעוקצה. אלא ששני הרכיבים שראינו — 'תמרון' במקום 'ייעוץ', ויצירת עובדות בלתי הפיכות בשטח — אינם מותרים

מקום לסנגוריה כזאת. גם בגרסתו המתונה ביותר מבלבל המודל של גופמן בין השפעה לסמכות, ובלבול זה הוא הבסיס של תורתו.

עד כאן ראינו שגופמן גוזר את סמכות המצביא מן הידע, מן הטענה שהוא תופס את המציאות טוב יותר, ולא מן המנדט. הדיון שלהלן, בעקבות מקס וובר (Max Weber), אינו מוסיף נושא שביעי לשישה שמניתי, אלא מניח את היסוד התאורטי לשניים מהם: הוא מעמיק את הכשל הלוגי — שאין גוזרים מן הידע את הזכות להכריע (הנושא הראשון) — ומבסס את עקרון כפיפות הצבא לדרג הנבחר והנושא באחריות (הנושא הרביעי). ואגב כך יתגלה בו שוב דפוס הסילוף המלווה את כתביו של גופמן, הפעם ביחס לוובר עצמו. וובר מראה מדוע גזירה כזו בלתי אפשרית מעצם תנאי הסמכות: הוא מפריד בין סמכות לבין צדק. בעל הסמכות עשוי לטעות, והזכות להכריע נותרת בידיו. מי שהצדק עמו אינו קונה בכך את הזכות להכריע. דווקא מי שמשוכנע בצדקתו ובידו הכוח לבצע הוא האחרון שרשאי להכריע לבדו.

ההבחנה הראשונה היא בין אלימות לגיטימית לבין אלימות שאינה לגיטימית, והיא גלומה בהגדרת המדינה כבעלת המונופול על האלימות (1919, עמ' 8–9). מה שמבדיל בין השתיים אינו עוצמת הכוח ואף לא טוהר כוונתו של המפעיל אותו, אלא תנאי אחד: שהכפייה תופעל בידי המדינה, באמצעות הנהגה פוליטית הנושאת באחריות — כלומר הנהגה שאפשר לתבוע ממנה דין וחשבון ואפשר להחליפה. הדרג הנבחר עונה על התנאי, המצביא — לא. הוא אינו נבחר, אין מחליפים אותו בקלפי, והוא אינו נותן דין וחשבון לציבור.

ומכאן נובע דבר חמור אף יותר: היעדר האחריות אינו פגם פורמלי בלבד. מי שאינו נדרש לתת את הדין על מעשיו יכול להרשות לעצמו הרפתקנות — לשחק בחיי אחרים ולשלוח אותם אל מותם בלי מורא ובלי לשלם מחיר.

וובר מבחין גם בין שתי אתיקות של פעולה. באחת, 'מוסר הכוונה' — *Gesinnungsethik* — פועל אדם מתוך שכנוע פנימי בצדקתו ואינו נושא באחריות לתוצאות; כשהן רעות, האשם הוא בעולם, בנסיבות או באחרים. בשנייה, 'מוסר האחריות' — *Verantwortungsethik* (1919, עמ' 74) — נתונה מחויבותו הראשונה של הפועל דווקא לתוצאות מעשיו, לרבות אלה שלא רצה בהן. מוסר הכוונה הוא סגולה פרטית לגיטימית; בפוליטיקה — ועל אחת כמה וכמה בידי מי שאוחז בנשק — הוא אינו רישיון אלא הפקרות. מכאן אסימטריה מכרעת: ככל שכוח הכפייה שבידי בעל תפקיד גדול יותר, כן הריסון עליו חייב להיות מחמיר יותר. גופמן, מנגד, ממליץ על עקיפת הנוהל, מה שהוא מכנה 'תמרון באמצעות פעולה'.

וובר אף קבע מה מוטל על נושא המשרה הסבור שהממונים עליו טועים: כבוד הפקיד הוא בכך שיבצע את הפקודה כאילו הסכים לה גם כשהוא רואה בה טעות, ואילו כבוד המדינאי הוא באחריותו לכל מעשיו, שאותה אינו רשאי לגלגל על אחרים (1919, עמ' 34–35). לקצין החולק על הדרג המדיני נותרות שתי דרכי פעולה לגיטימיות: להשמיע את התנגדותו ואז לבצע את שמטילים עליו, או להתפטר. הדרך השלישית — לתמרן וליצור עובדות — אינה גרסה נועזת של חובת המשרה אלא שלילתה.

אין לבלבל את האמור עם פקודה בלתי חוקית: החובה לסרב לה היא חריג צר שעניינו חוקיות המעשה, לא חוכמת המדיניות. גופמן אינו עוסק בסירוב לפקודה בלתי חוקית אלא בעקיפת הכרעה חוקית הנראית למצביא מוטעית.

כאן מתגלה התחבולה במלואה. גופמן טוען שהמצביא היוצר עובדות פועל דווקא מתוך מוסר האחריות, שהרי הוא צופה את התוצאות ההרסניות ומקדים למנוע אותן. אלא שמי שנוטל לעצמו את ההכרעה ומותיר את האחריות לתוצאותיה בידי הדרג הנבחר, הריהו דווקא מתנער מאחריותו. גופמן מבסס אפוא את זכות המצביא על שני הרכיבים שוובר פוסל: השכנוע הפנימי בצדקתו והיותו בעל אמצעי הכפייה. מה שאצל וובר מחייב את הריסון החמור ביותר, הופך אצל גופמן למקור ההיתר.

נוסף על כך, סמכותו של קצין בדמוקרטיה מקורה, לפי וובר, במשרה, בשרשרת הפיקוד ובחוק. גופמן לעומתו, מייחס למצביא לגיטימציה בזכות הכריזמה, כלומר סגולה אישית יוצאת דופן. זה מה שמגלם 'האיש על הסוס' של פיינר, שגופמן עצמו מביא: דמות כריזמטית, לא בעל תפקיד. בשלב זה מן הראוי להוסיף הסתייגות הרלוונטית למציאות הישראלית בשנים האחרונות. כיוון שאני עוסק בתורתו הפרטוריאנית של גופמן, הותרתי עד כה מחוץ לדיון כמעט לחלוטין את התנערותו של הדרג המדיני מאחריות. אציין שנתניהו וממשלתו עושים ככל יכולתם להשליך על הדרג הצבאי את מלוא האחריות לטבח ה-7 באוקטובר 2023, בטענה שלא ידע אותם, ואילו הדרג הצבאי ממעט להחזירה להם — אם כי לא נמנע מלציין שנתניהו הוזהר וסרב להקשיב. דרג מדיני שאינו מפקח ואף אינו מנהל משא ומתן עם הדרג החמוש אינו רשאי להתנער מאחריות. הוא אחראי תמיד, ולו משום שהוא גם אחראי על היחסים עם הדרגים המקצועיים. אחריותו של נתניהו אינה נובעת רק מכך שהטבח אירע במשמרתו — אף שדי היה בכך — אלא ממדיניותו עצמה, שעיקרה ההתעקשות על ההכלה ואף על טיפוcho של החמאס. ובכל מקרה, אין הוא רשאי להיתלות בכך שהצבא 'תמרן' אותו.

5. הכשל המתודולוגי. השיטה שמתחמקת ממבחן העובדות

גם אופן האישוש הניסיוני של התורה רעוע. כדי להראות שהתערבות המצביא בהחלטות הדרג המדיני עדיפה, גופמן התיימר להציג ראיות היסטוריות. הראיות היחידות שהוא מביא הן ראיונות עם המצביאים עצמם — גיורא איילנד, רוני נומה ותמיר הימן — אותם אנשים שאת התנהגותם הוא מבקש להצדיק. במילים אחרות, הוא שואל את הנאשם אם הוא אשם, ומסתפק בתשובתו. השיטה פסולה מארבעה טעמים. ראשית, עד מצדיק מטבע הדברים את התנהלותו, וצפוי שמפקד יציג את פועלו כסיפור של תבונה ואומץ. שנית, גופמן בוחר רק מקרים שבהם המצביא צדק בדיעבד, ואינו מביא ולו מקרה אחד שבו עקיפת הדרג המדיני בידי מצביא 'בהיר-מבט' הולידה אסון, אף שההיסטוריה עשירה בדוגמאות לכך. שלישית, הוא אינו מקשיב לצד השני, לפוליטיקאי שאת שיקול דעתו עקפו או תמרנו. רביעית, מבחן התוצאה אינו רכיב שהוא מתחשב בו. התורה מקפידה אפוא להתחמק ממבחן העובדות: היא מלקטת מראש את המקרים המאששים אותה ומקשיבה ל'ניצולים' ששבו לספר סיפור-הצלחה, בעוד המקרים שהסתיימו באסון שותקים בקברם או שאין מי שיבקש את עדותם. אין זו תורה שכשלה במבחן העובדות, אלא תורה שנמנעה ממנו: עדיה נבחרו מראש ומכחישה הושתקו.

גופמן מודה שללגיטימציה שהוא מייחס למצביא אין בסיס פורמלי-חוקי, ולשם גישור על הפער הוא נשען על שני מקורות מן המסורת היהודית. האחד, 'מעשה פנחס': בפרשת בעל-פעור הרג פנחס מיזמתו, בלא רשות, זוג חוטאים (במדבר כה, ז-ח), וזכה על כך לשבח אלוהי ול'ברית שלום' (במדבר כה, יא-ג). האחר הוא הכלל התלמודי 'הבא לימלך אין מורין לו' (סנהדרין פב ע"א) — מי שבא לשאול את החכמים אם להרוג עבריין, לא אומרים לו לעשות זאת. המעשה מותר אם לא שאל, ופעל מתוך להט ברגע הארוע. בכל מקרה אחר הוא נחשב רוצח. את שניהם מבין גופמן כהיתר למצביא לפעול על דעת עצמו. אלא ששני המקורות חוזרים אליו כבומרנג. פנחס פעל בלא רשות, מעשהו נעשה 'שלא ברצון חכמים', ורק הכשר אלוהי מפורש הצילו מן העונש. המקור שגופמן מגייס אינו מקנה זכות לפעול מחוץ לחוק אלא שולל אותה במפורש: הוא מדגיש שההימנעות מעונש היא החריג ולא הנורמה. במקרה של 'הבא לימלך' המעשה מותר בתנאי שלא שקל אותו, הגיב מיידית, ולא מתוך אינטרס. והרי אין זה אופן פעולה שמצופה ממצביא. מסורת חז"ל אינה מבססת אפוא את האוטונומיה של המצביא אלא את היפוכה — חובתו שלא לפעול מחוץ לגזרה הטקטית שעליה הוא מופקד.

ההיגיון שהצדיק מאז ומתמיד את הפרטוריאניזם הוא שהמורד לעולם אינו מודה שהוא פועל מתוך אינטרס, אלא 'למען טובת האומה', מכוח סגולה ייחודית — ראייה נכוחה, הבנת המציאות, אחריות עמוקה יותר — סגולות שרק הוא מייחס לעצמו ומרבה בשבחן. הצדקה זו מחמיצה את

משמעותה של האחריות: אחריות אין פירושה להרגיש אחראי, אלא להיות נתון למרותו של גורם הרשאי לחלוק עליו ולמנוע ממנו לבצע תוכנית מסוימת, ולהיות מחויב להוראותיו. לפיכך הטענה שהמצביא פועל מתוך אחריות עליונה אינה נטילת אחריות אלא בריחה ממנה.

6. שיאה של המגמה והסכנה הטמונה בה

תורתו של גופמן התפתחה במשך שנים ארוכות, וניכרה עוד מימיו כקצין זוטר, אז הוצגה מעל דפי 'מערכות' ו'בין הקטבים'. מצירוף כתביו מתקבלת תמונה של תורת לחימה שלמה, ולה היגיון פנימי עקבי. בלב התורה עומד החיכוך הצבאי כמצב רצוי, כערך עליון וכדרך קיום, לא כאמצעי שלעיתים המדינה נאלצת לנקוט בו. 'אין תחליף לחיכוך', הוא קובע ככותרת (2018), וצבא שאינו מחפש מגע מתמיד עם האויב נתון לדעתו ב'מוות קליני'. הלוחם צריך לשאוף למפגש עם האויב בכל עת, היוזמה והתעוזה הן ש'יחרצו את גורל המערכה הבאה' (2015). כל עיקרון של ריסון, מידתיות או 'עימות מוגבל' הוא שיבוש זר שיש לסלקו מן הדרג הטקטי. צבא שזקוק לאויב כדי לא 'למות', ימצא אויב; ואם לא ימצא, ימצא.

הרעיון שלפיו צבא שאינו נלחם מתנוון, אינו המצאה של גופמן אלא מוטיב ישן נושן של המחשבה המיליטריסטית. הרמטכ"ל הפרוסי הלמוט פון מולטקה כתב ב-1880 ש'בלי מלחמה העולם היה שוקע בחומרנות' (1880, עמ' 194). אצלו, כמו אצל גופמן, השלום אינו התכלית אלא הסכנה, והמלחמה - היגיינה של הרוח. אותו מוטיב עצמו חוזר אצל ארנסט יונגר, הרואה במלחמה 'חוק טבע' שאם נכחישו יבלע אותנו (1922, עמ' 36), ומגיע לניסוחו הבוטה ביותר ב'הדוקטרינה של הפאשיזם' של ג'ובאני ג'נטילה ובניטו מוסוליני, הפוסלת את 'השלום הנצחי' ומהללת את המלחמה כמקור 'אצילות' (1932, עמ' 124). אלפרד וגטס נתן לתופעה שם: 'מיליטריזם' (1937, עמ' 13). פירוש המונח אינו צבא חזק ולא היערכות למלחמה, אלא המצב שבו הצבא חדל להיות אמצעי לתכלית והופך לתכלית בפני עצמו, שבו המלחמה מבוקשת לטובת הצבא ולא לטובת המדינה. זוהי הגדרה מדויקת של תורת החיכוך של גופמן.

הדבר בולט במאמרו 'לקראת מלחמת לבנון השלישית' (2015, עמ' 13-17). 'הסוגיה של מחיר הטעות', הוא כותב, 'היא נושא מורכב שראוי כי ינוהל לפי שיקול דעתו והערכת המצב של כל מפקד במרחב הלחימה שאותה הוא מנהל'. לא הדרג הממונה אלא המפקד בשטח הוא אפוא ריבון הסיכון. וכמופת הוא מביא את הגנרל ג'יימס מאטיס, שהדיח קצין בעיצומה של מלחמה באשמת 'זהירות יתר' (2015, עמ' 16). זוהי אותה תפיסה שפגשנו ב'תיאטרון המצביאות', כאן בלבושה הטקטי.

מן הפולחן הטקטי הזה מטפס גופמן מעלה, מ'פנקסו של מח"ט' אל ה'משילות', מן החיכוך עם האויב אל ה'תמרון', היינו ההערמה על הדרג המדיני. על השאלה מניין שואב הלוחם את צדקתו ואת סמכותו, תשובת גופמן חדה, והיא היפוך קוטבי של עקרונות הדמוקרטיה: הסמכות לא מן החוק, לא מן הבחירות ולא מחובת הדיווח, אלא מרוחו של המפקד ומ'ערכיו'. בנקודה זו ביקורתו של גופמן על אסא כשר היא עדות המפתח.

גופמן מתח ביקורת על ספרו של אסא כשר, 'אתיקה צבאית' (2006a). כשר מנסח את האתיקה הצבאית כמערכת של עקרונות, כללים, נהלים ומידתיות, קוד שאפשר ללמד, לבחון ולאכוף, והמחייב את כל דרגי הצבא במידה שווה. לדעת גופמן 'הכשל המהותי המרכזי' של הספר הוא 'העדרו המוחלט של היסוד הרוחני' (2006a, עמ' 61). אתיקה המנוסחת ככללים וכפרוצדורה, הוא טוען, מייצרת 'לוחמים בלי בית חזה', בעקבות דימויו של ק"ס לואיס ב'ביטול האדם' (1943, עמ' 18-19), שם הוא תובע אתיקה הנשענת על 'תעצומות נפש', על 'אמונה שלמה' ועל 'אהבת העם'.

כדי להבין את משמעות הטענה יש להקדים ולהסביר את הדימוי שגופמן שואל מלואיס (2021, עמ' 62), שתיאר את האדם כבנוי משלושה חלקים: הראש שהוא התבונה, הבטן שהיא היצר והתאוה, וה'חזה' שהוא מושב הרגש המתורבת, החוליה המקשרת בין השכל ליצר, שבה שוכנים הרגשות שאומנו עד שהם נוטים מאליהם אל הטוב. 'אדם בלי בית חזה' אצל לואיס, הוא מי שיש לו שכל ותאוה אך חסר את הרגש המאומן והמחונך, שבלעדיו אין מוסר. לאחר שאיננו מטפחים

את הרגש המוסרי, קובל לואיס, אנו תובעים מהחניך מעלה מוסרית ומשתוממים שאיננו מוצאים אותה בתוכו. טענה זו אפשר לקבל בחלקה: אתיקה שהיא קובץ כללים חיצוניים בלבד אכן דלה, ומוטב שהלוחם יפנים את האיסורים ולא רק יחשוש מן הנוהל. לכך אף כשר עצמו יסכים, שהרי 'רוח צה"ל' מעדיפה ערכים מופנמים ולא כללים כפויים בלבד.

אלא שגופמן, כדרכו המתמרנת, הופך את העמדה של לואיס על פיה. ה'חזה' לפי לואיס, אינו הרוח הפרטית של היחיד אותה גופמן נושא על דגלו, אלא רגש שטיפחנו, חינוכנו והרגלנו לציית לסדר מוסרי אובייקטיבי, אותו לואיס מכנה ה'טאו'. כל ספרו של לואיס הוא מתקפה נגד הסובייקטיביזם המוסרי ונגד ביטול הערך האובייקטיבי. לב התורה של לואיס הוא הגנה על חוק מוסרי שאינו תלוי בתחושת הפרט. כשגופמן מגייס את 'הלוחמים' ללא בית חזה כדי לתבוע שהלוחם ילך אחר רוחו שלו כנגד הכלל המחייב אותו מבחוץ, הוא משתמש בתורתו של לואיס כדי להצדיק את היפוכה, כפי שעולל לתורותיהם של קלאוזביץ, פוקו ואחרים, לרבות הסיפור התלמודי על מעשה פנחס.

ומכאן לעיקר. מה שגופמן מכנה 'כשל' הוא הערובה לסדר דמוקרטי. בדמוקרטיה האתיקה הכובלת את החייל החמוש חייבת להיות חיצונית כללית ומוסרית, דווקא כדי שלא תהיה תלויה בטיב רוחו (כאמור מוטב שתופנם, אבל אם לא – שתשמש כלל מחייב). שני מודלים ניצבים זה מול זה. במודל של כשר, המשקף את עקרונות הדמוקרטיה, האיסור מגולם בכללים שהלוחם לא חיבר ואינו רשאי לבטל, והם מחייבים אותו, גם כאשר הם לא לרוחו. מה שגופמן מבטל כ'פרוצדורה חסרת דם' הוא העיקרון הדמוקרטי עצמו, לפיו המונופול על האלימות כבול בכללים שלא הוא חיברם. ומהי אותה רוח נשגבת שמפעמת בגיבור שדם אמיתי זורם בעורקיו? אם הדברים מעלים על הדעת תורה בעלת ניחוח פשיסטי, אין זו אסוציאציה אידיאליסטית. במודל של גופמן האיסור הוא פרי רוחו הפנימית של הלוחם, וכאשר אותה רוח שופטת שהכלל מוטעה, הוא רשאי לעקוף אותו. בכך נעשה הלוחם שופט של עצמו. זוהי הגושפנקה, הלגיטימציה, שהפרט עצמו מעניק לעצמו, אותו הליך אנטי דמוקרטי שהוא נשוא הביקורת הזו.

המהלך של החלפת הכלל החיצוני ב'רוח', ב'אמונה' וב'אהבת העם' הפנימיות, הוא המבנה שבאמצעותו פירקה המחשבה האנטי ליברלית של המאה העשרים את שלטון החוק. הדמיון לכך אינו בתוכן אלא בצורה: בשני המקרים מוחלף כלל אוניברסלי, שתוקפו אינו תלוי במי שכפוף לו, בתחושתו של גורם מסוים – רוחו של הלוחם או רצונו של 'העם'. כך, לא נותרה אמת מידה חיצונית שלפיה אפשר לבחון אם הכלל הופך, שהרי מי שמפר אותו הוא גם מי שקובע מה דורש הכלל.

מבנה זה אינו חדש. קרל שמיט, שנודע כ'משפטן הכתר' של הרייך השלישי והצטרף למפלגה הנאצית ב-1933, בחיבורו 'על שלושת סוגי החשיבה המשפטית' (1934b), תקף את ה'נורמטיביזם', התפיסה לפיה המשפט הוא מערכת של כללים, ותמך ב'חשיבת הסדר הקונקרטי' הנטועה בעם, וכן בהכרעת המנהיג. במאמרו 'המנהיג מגן על המשפט' (1934a), הציג שמיט את הרציונות של 'ליל הסכינים הארוכות' כהתגלמות הצדק של הפוסק העליון שהוא הפיהרר. הביטוי המובהק מכול הוא תיקון 1935 לסעיף 2 לחוק העונשין הגרמני (ספר חוקי הרייך, Reichsgesetzblatt I 1935, עמ' 839), שהתיר להעניש לפי 'הרגש הבריא של העם' (das gesunde Volksempfinden) גם בלא חוק מפורש, ובכך ביטל את העיקרון לפיו 'אין עונש בלא חוק' (nullum crimen sine lege).

כאן שב הכשל הנטורליסטי ומופיע, הפעם לא בתחום הידיעה אלא בתחום המוסר. מן העובדה שהלוחם חש עמוקות שראוי לפעול באופן מסוים, נגזרת כביכול הזכות לפעול כך, כנגד הכללים. גם בעניין זה ברור שעומק הרגש אינו מקנה מנדט של סמכות, ובוודאי אינו מתיר לכפות את הכרתו בכוח או בעורמה. 'הלוחם עם בית חזה' שגופמן מציג כאידיאל, אינו אמיץ יותר מבחינה מוסרית, אלא מסרב פקודה בלבוש מעלה צבאית. 'בית חזה', שלואיס ודאי מתהפך בקברו למקרא הגירסה הגופמנית שלו, הוא האיבר שבו מתחוללת ההסמכה העצמית הפרטוריאנית.

אין תימה אפוא שאותו אדם המבקש במשנתו שהמצביא 'יתמרן' את הקברניט (2021), בביקורת על ספרו של אסא כשר, קורא להעדיף ולרומם דמות של לוחם המשוחרר מן הכלל החיצוני בכוח רוחו. אלה אינם שני רעיונות אלא תורה אחת: הסמכות לפי גופמן באה מבפנים ולא מן המנדט.

בעבודה אקדמית מסוף 2019, 'יום הדין של אתמול', שנכתבה במכללה לביטחון לאומי ונחשפה בידי אורי בלאו (2025), אותו הגיון מוביל למסקנות קיצוניות. בתרחיש שבו איראן פורצת אל הנשק הגרעיני, גופמן אינו מציע למנוע זאת אלא להיפך: ישראל תאיים לצייד את מדינות האזור בנשק גרעיני, ובאיום הזה תאלץ את המעצמות להתערב. כך, ארצות הברית תאמץ את סעודיה, רוסיה את מצרים וסין את טורקיה, וכל אחת תחמש את בת חסותה — עד לכינון 'איוון גרעיני רב קוטבי' חדש. זוהי הפנטזיה האסטרטגית של מי שבטוח בעליונותה של תפיסת המציאות שלו, ולכן חש רשאי לעצב את המציאות מחדש.

לרעיון של גופמן יש אילן יוחסין ידוע. זוהי, בתמציתה, התורה שבאמצעותה הצדיקו את עצמם המשטרים הצבאיים בדרום אמריקה, מן החונטה הארגנטינאית ועד צ'ילה של אוגוסטו פינשושה. את ההגיון שלהם ניתן לסכם בשמם כך: לא שלטנו מתוך אינטרס, אלא מפני שידענו את מה שהשלטון האזרחי, עיוור או מושחת, לא ראה. ההבדל בין גופמן וביניהם הוא של דרגה ולא של עיקרון, שכן הוא אינו מציע הפיכה בפועל מציע את ההצדקה שלה. זו הרשאה להתנהלות צבאית חסרת מעצורים.

כאן מצטרף לסכנת הצבא המתמרן את המנהיגות, גם צורך של אותה מנהיגות עצמה, שעשוי לעלות בקנה אחד עם הרעיון של מלחמה לשם שימור הצבא. עוד ב-1726 מנה ג'ונתן סוויפט, ב'מסעי גוליבר', בין סיבות המלחמה את 'שחיתותם של השרים, המסבכים את אדונם במלחמה כדי להשתיק או להסיח את תלונת הנתינים נגד ניהולם הכושל' (חלק ד, פרק ה). ראש ממשלה העומד למשפט על שחיתות עשוי למצוא במלחמה מתמדת דרך להחריש את הצעקה נגד כשלו ודרך בה הוא מנהל את המדינה. כך תורת החיכוך אינה רק מחלתו של הצבא — היא גם האליבי של שליט דוגמת נתניהו.

אסור לטשטש את הסכנה. זו אינה היפותזה. גופמן עצמו כבר הציע את עמדתו בפומבי. שנים לפני שניסח את משנתו, בהיותו קצין בדרג ביניים, נשא דברים שכוונו בעיקר אל הרמטכ"ל דאז, גדי אייזנקוט, שישב מולו. הוא הוכיח אותו בפני קצינים אחרים שאחידים מהם גיחכו, על שהוא פסיבי מדי: 'אנחנו מוכנים ורוצים להילחם, אבל אתם לא מפעילים אותנו. תנו לנו לנצח, תפעילו אותנו'. באותו מעמד אף חידד את ההיגיון, 'מה שעושה אותנו למפקדים קרביים לאורך זמן זה חיכוך עם הצד השני. אחרת זה מצב של מוות קליני'. מכאן נגזרת הזכות כביכול ללחוץ על הדרג המדיני שיפעיל כוח. כלומר לא הדרג הנבחר יכריע מתי ראוי להילחם אלא צורכי הצבא ראוי שיכתיבו לפוליטיקה. הסוף ידוע. ביוני 2026, לאחר עתירות לבג"ץ, מונה רומן גופמן לראש המוסד בידי בנימין נתניהו, שגופמן היה מזכירו הצבאי. בטקס הכניסה לתפקיד שיבח ראש הממשלה דווקא את אותה מחווה, את סירובו 'להירתע' ואת 'שאיפת ניצחון' שלו.⁵ כך עלה בעל התזה האנטי דמוקרטית הקיצונית בלחץ ראש הממשלה, אל אחת מפסגות מערכת הביטחון.

אין תפקיד הולם יותר למשנתו של הממונה. המנגנון של תמרון הדרג המדיני, המניפולציה עליו, כפי שראינו, פועל דרך השליטה ב'תפיסת המציאות' של המצביא (2021, עמ' 60), ואין בישראל גוף השולט בתפיסת המציאות של הקברניט יותר מראש המוסד. הדרג הנבחר תלוי כל כולו בהערכות שאינו יכול לאמת באופן עצמאי. חשאינותו ועצמאותו המבצעית של המוסד, אותה עצמאות מן הדרג המדיני שגופמן מהלל, הופכים את ראשו לשומר הסף של הידע שבהסתמך עליו ראש הממשלה מקבל החלטות. החשאינות אינה אמצעי ניטרלי. בספרות המחקרית היא מזוהה כמכשיר להבטחת שליטת העלית במדיניות, הרחק מהפיקוח הדמוקרטי (Gibbs 1995, עמ' 215). כאן העקרון של 'ערעור תפיסת המציאות' מוצא את הכר הנוח ביותר ליישום. לא עוד מצביא המבקש להשפיע על הקברניט מבחוץ, אלא ראש שירות חשאי שתפיסת המציאות שלו הופכת,

⁵ מינויו של רומן גופמן לראש המוסד — הוא נכנס לתפקיד ב-2 ביוני 2026, לאחר שנדחו העתירות בבג"ץ — סוקר בהרחבה בעיתונות (*The Jerusalem Post*, *The Times of Israel*, ו-Haaretz, יוני 2026). דבריו אל הרמטכ"ל דאז גדי אייזנקוט — "תפעילו אותנו", "תנו לנו לנצח", ו"אחרת זה מצב של מוות קליני" — נאמרו באירוע פומבי בסוף 2018, בכנס הפיקוד הבכיר האחרון של אייזנקוט, וסוקרו ב-ynet, 22.2.2019, תחת הכותרת "בלי חיכוך — מוות קליני". דבריו של נתניהו בטקס הכניסה לתפקיד — 'שאיפת ניצחון' ו'אתה לא נרתעת' — דווחו ב'ישראל היום' וב'כאן חדשות', 2.6.2026.

מעצם מבנה התלות, לתפיסת המציאות של הקברניט עצמו. מי שמחזיק באמת הסודית ופטור מביקורת אפקטיבית, ובנוסף מחזיק בהשקפה כשל גופמן, – אינו זקוק עוד אפילו לתמרון. דרכו סלולה לכפות את הכרעותיו.

מה שגופמן מציג, הוא רציונליזציה של הפרטוריאניזם בלבוש פוסט מודרני, המדבר בשפת המומחים ומבקש שנראה בעקיפת הנבחרים בידי המצביא מעלה מקצועית ולא הפרה של הסדר הדמוקרטי. מי שמקבל אותה אינו זקוק עוד להפיכה כדי לאבד את הדמוקרטיה. די לו באמונה שהיודע על פי עדותו שלו, ראוי שישלוט על הנבחר.

יתרה מזו, קיימת זיקה בין משנתו של גופמן לבין מיקומו של מי שמינה אותו. אותן תכונות ההופכות את המשנה לבעייתית מן הזווית הדמוקרטית – העלאת החשאיות, העצמאות מן הפיקוח והשליטה ב'תפיסת המציאות' לכלל עיקרון – הן המקנות לה ערך בעבור דרג נבחר הנתון בעצמו להליך פלילי. ניגוד העניינים אינו פגם חיצוני שנלווה למינוי אלא תכונה הנובעת מאופיו.

להעמיד בראש המוסד דווקא את מי שהפך את עקיפת הדרג הנבחר לאידיאל פירושו להפקיד את שמירת הסף של הידע ושל הפעילות החשאית של המדינה בידי מי שמשנתו שוללת את עצם הכפיפות לנבחר. בכך חדלה המשנה להיות טקסט תאורטי והופכת לעובדה מוסדית בראש מערכת הביטחון. כאן, ולא במישור המופשט, נמדד תוכנו של המושג 'דמוקרטיה מתגוננת': אם יש בו ממש, זה המקרה שלשמו נטבע.

ביבליוגרפיה

מקורות בעברית

- בלאו, אורי. 2025. "מחוז לקופסה: ראש המוסד המיועד הציע בעבודה אקדמית לחמש את מצרים, סעודיה וטורקיה בנשק גרעיני". שומרים / ynet, בדצמבר.
- גופמן, רומן. 2003. "עימות מוגבל ברמה הטקטית הנמוכה". מערכות 390, מדור "דעה אישית", עמ' 66–67.
- גופמן, רומן. 2006a. "לוחמים בלי בית חזה — מחשבות על 'אתיקה צבאית' מאת אסא כשר". מערכות 408, עמ' 60–63.
- גופמן, רומן. 2006b. "מרכבה סימן 4 ונקודת השיא של היעילות הטקטית". מערכות 409–410.
- גופמן, רומן. 2015. "לקראת מלחמת לבנון השלישית". מערכות 463, עמ' 13–17.
- גופמן, רומן. 2018. "מבט"ש למשילות — אין תחליף לחיכוך". מערכות 476, עמ' 58–63.
- גופמן, רומן. 2021. "תיאטרון המצביאות — מרחב הלמידה וההשפעה של המצביא על הקברניט". בין הקטבים 33, עמ' 41–72.
- גלבוע, משה א'. 1968. שש שנים — ששה ימים: מקורותיה וקורותיה של מלחמת ששת הימים. תל אביב: עם עובד.
- דרורי, עפר (סא"ל מיל'). 2007. "עם הפנים לעבר שריונאי". מערכות 411, מדור "תגובות", עמ' 54–55.
- ובר, מקס. 1919. הפוליטיקה בתורת מקצוע (Politik als Beruf). תרגום, הקדמה והערות: אפרים שמואלי. ירושלים ותל אביב: שוקן, תשכ"ב (1962).
- ויצמן, איל. 2017. ארץ חלולה: ארכיטקטורת הכיבוש של ישראל. תרגום מאנגלית: מתן קמינר. תל אביב: בבל.
- יום, דייוויד. 1739. מסכת על טבע האדם (A Treatise of Human Nature), ספר שלישי, חלק א', סעיף 1. תרגום: י. בריל, בעריכת מ. שטיינר. ירושלים: הוצאת שלם, 2013 (עמ' 393).
- כהן, גילי, ועמוס הראל. 2015. "ה'גורו' שקציני הצבא העריצו עד לכישלון במלחמת לבנון השנייה חזר להדריך בצבא". הארץ, 8 בינואר.
- כשר, אסא. 1996. אתיקה צבאית. תל אביב: משרד הביטחון — ההוצאה לאור.
- לואיס, ק"ס. 1943. ביטול האדם, או, הרהורים על חינוך (The Abolition of Man). תרגום: להד לזר, הקדמה: אסף שגיב. ירושלים: הוצאת שלם, התשס"ה (2005).
- מיכאל, קובי. 2008. בין צבאיות למדינאות בישראל: השפעת הצבא על תהליך המעבר ממלחמה לשלום. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב.
- פלדמן, יותם. 2007. "ראש נפץ". הארץ, 23 באוקטובר (ראיון עם שמעון נוה).
- קלאוזוביץ, קרל פון. 1832. עקרונות המלחמה (Vom Kriege). תרגום: שמעון יפתח. תל אביב: הוצאת מערכות, 1949.

מקורות לועזיים

- Ben-Meir, Yehuda. 1995. Civil-Military Relations in Israel. New York: Columbia University Press.
- Cohen, Eliot A. 2002. Supreme Command: Soldiers, Statesmen, and Leadership in Wartime. New York: Free Press.
- Deleuze, Gilles, et Félix Guattari. 1980. Mille plateaux. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Feaver, Peter D. 2003. Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Finer, Samuel E. 1962. *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*. London: Pall Mall Press.
- Foucault, Michel. 1997. « Il faut défendre la société ». Cours au Collège de France (1975-1976). Paris: Gallimard / Seuil.
- Gibbs, David N. 1995. "Secrecy and International Relations". *Journal of Peace Research* 32(2), pp. 213–228.
- Glantz, David M., and Jonathan M. House. 1995. *When Titans Clashed: How the Red Army Stopped Hitler*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Huntington, Samuel P. 1957. *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Jünger, Ernst. 1922. *Der Kampf als inneres Erlebnis*. Berlin: E. S. Mittler & Sohn.
- Levy, Yagil. 2012. *Israel's Death Hierarchy: Casualty Aversion in a Militarized Democracy*. New York: New York University Press.
- Lynn, Jonathan, and Antony Jay. 1986. *Yes Prime Minister: The Diaries of the Right Hon. James Hacker, Volume I*. London: BBC Books.
- Lyotard, Jean-François. 1979. *La condition postmoderne*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Moltke, Helmuth von. 1880. Brief an J. K. Bluntschli, Berlin, 11. Dezember 1880. In: *Gesammelte Schriften und Denkwürdigkeiten des General-Feldmarschalls Grafen Helmuth von Moltke*, Bd. 5, Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1892, S. 194.
- Moore, G. E. 1903. *Principia Ethica*. Revised edition, ed. Thomas Baldwin. Cambridge: Cambridge University Press, 1993 (§ 10, p. 62).
- Mussolini, Benito, e Giovanni Gentile. 1932. "La dottrina del fascismo". In *Opera omnia di Benito Mussolini*, a cura di Edoardo e Duilio Susmel, vol. XXXIV, Firenze: La Fenice, 1961 [prima ed. *Enciclopedia Italiana*, vol. XIV, Roma: Istituto Giovanni Treccani, 1932].
- Naveh, Shimon. 1997. *In Pursuit of Military Excellence: The Evolution of Operational Theory*. London: Frank Cass.
- Peri, Yoram. 2006. *Generals in the Cabinet Room: How the Military Shapes Israeli Policy*. Washington, DC: United States Institute of Peace Press.
- Schmitt, Carl. 1934a. "Der Führer schützt das Recht". *Deutsche Juristen-Zeitung* 39, cols. 945–950.
- Schmitt, Carl. 1934b. *Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens*. Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt.
- Swift, Jonathan. 1726. *Gulliver's Travels*, Part IV.
- Vagts, Alfred. 1937. *A History of Militarism: Civilian and Military*. Rev. ed. 1959.
- Vego, Milan. 2009. "A Case Against Systemic Operational Design". *Joint Force Quarterly* 53, pp. 69–75.